

⁴² Уиткрофт С.Г., Девіс Р.У. Кризис в советском сельском хозяйстве (1931–1933 гг.). Современные концепции аграрного развития. Теоретический семинар // Отечественная история. – 1998. – №1. – С.95–96; Davies R.W., Wheatcroft S.G. The Years of Hunger... – P.137–267.

⁴³ Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932–1933 годов. Итоговый отчет. 1990 год. – К., 1992. – С.66–67.

⁴⁴ День і вічність Джеймса Мейса ... – С.109–115.

⁴⁵ Там само. – С.122.

⁴⁶ Там само. – С.123.

⁴⁷ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1951. – №47.

⁴⁸ “Roter Holocaust”? Kritik der Schwarzbuch des Kommunismus / Hrsg. Jens Mecklenburg, Wolfgang Wippermann. – Hamburg, 1998. – 294 s.

⁴⁹ Möller H. Der rote Holocaust und die Deutschen. Die Debatte um das “Schwarzbuch des Kommunismus”. – München, 1999. – 249 s.

⁵⁰ Верт Н. История советского государства. – М., 1998. – С.214.

⁵¹ Коммунизм, террор, человек. Дискуссионные статьи на тему “Чёрной книги коммунизма” / Состав. С.Кройцберг, И.Маннтойфель, А.Штейнингер. – К., 2001. – 195 с.

⁵² Там же. – С.10.

⁵³ День і вічність Джеймса Мейса... – С.122.

⁵⁴ Марочко В. “Бодай те лихо не верталось...” // Сучасність. – 1993. – №2. – С.90–93.

⁵⁵ Международная комиссия по расследованию голода... – С.179.

⁵⁶ Кульчицкий С.В. Голод 1932–1933 гг. в Украине как геноцид. – К., 2005. – 220 с.

⁵⁷ Die neue Ukraine: Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001) / Hrsg. von G.Simon. – Köln; Weimar; Wien; Böhlau, 2002. – 363 s.

⁵⁸ Зімон Г. Чи був голодомор 1932–1933 рр. інструментом “ліквідації” українського націоналізму? // УІЖ. – 2005. – №2. – С.118.

⁵⁹ Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження. – Х., 1997. – С.78–80.

⁶⁰ Граціози А. Голод у СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // УІЖ. – 2005. – №3. – С.122.

⁶¹ Там само. – С.127.

⁶² Там само.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само. – С.128.

The article shows factual, theoretical and methodological fundamentals of modern foreign historiography, debatable and not adequately ascertained problems. The author accentuates attention on the argumentations of Western and Russian historians, which deals with political and legal appraisal of famine in Ukraine as an act of genocide.

Р.Кушнеж

ЛЬВІВСЬКА УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ПРО ГОЛОДОМОР В УСРР

У статті аналізується проблема голоду в Україні 1932–1933 рр. у львівській українській пресі.

Український голодомор 1932–1933 рр. – одна з найбільших трагедій Європи у ХХ ст., і один із найбільших злочинів більшовицького режиму проти українського народу. Трагедія є тим більшою, що коли від голоду вмирали люди, офіційно в Україні, як і в цілому Радянському Союзі, “ніякого голоду не було”, а комуністична пропаганда наголошувала на “чудовому” житті колгоспників і

* Кушнеж Роберт – доктор історії, Люблінський університет ім. Марії Кюрі-Скłodовської (Польща).

всіх “чесно працюючих” робітників¹. Попри зусилля пропаганди, вістки про трагедію українського села проникали через завісу мовчання до цивілізованого світу – у тому числі й до Польщі. Носіями інформації були біженці з “більшовицького раю”, закордонні робітники та журналісти, які перебували в СРСР і переконалися, як на практиці виглядала “соціалістична реконструкція” сільського господарства. Відомості про голод містилися також у листах голодуючих селян до родичів за кордоном, які потрапляли до редакцій газет.

Звичайно, долею українців на “Великій Україні” особливо переймалась українська громадськість за кордонами СРСР. Неабияку роль у допомогівій та протестаційній акції проти голодомору відіграли українці Польщі², де проживала найчисельніша, після УСРР, українська громада, а український національний рух, особливо у Східній Галичині, під інституціональним оглядом був найкраще зорганізованим. У Львові діяли головні українські партії та організації, тут виходили найвпливовіші в Польщі українські газети.

Зацікавлення львівської преси ситуацією в “більшовицькому раю” збільшувалося пропорційно з наростанням темпів голоду. Більшість газет, окрім комуністичних, регулярно інформували своїх читачів про велику трагедію українського народу.

Найбільше інформації про голод в УСРР можна знайти у двох впливових часописах – “Діло” й “Новий час”. Перший був органом головної української партії в польському сеймі – Українського народно-демократичного об’єднання (УНДО), другий – групи Дмитра Паліїва (очолював радикальну фракцію УНДО, 15 червня 1933 р., разом із Володимиром Коханом і Петром Постолюком, вийшов із партії й створив Фронт національної єдності).

Дві згадані вище газети містять багато листів голодуючих селян до родичів у Польщі. Зокрема, “Новий час” 6 травня 1933 р. опублікував один із таких листів (тут і далі всі цитати подано зі збереженням стилю оригіналу – Р.К.): “Дорогі тато і мамо! (...). Тут у нас така біда, що вже гірше бути не може. Люди з голоду умирають, денно по 8–9 душ. Один другого ріжуть і їдять. Страшно вечером куди вийти, а дитини пускати в день, бо зловлять і заріжуть. Не думайте, що може я вам щонебудь глупого пишу. Пишу живу правду (...). Запакуючи листа я довідався, що коло нас одна жінка з’їла 2-річну дитину”.

Ця ж газета 3 червня 1933 р. оприлюднила іншого листа, в якому йшлося: “(...) Не знаю, чи прийдеться цей рік пережити, а з Вами (родичами – Р.К.) побачитися не маю надії, бо додому не пускають. У селі великі крадежі, кожної ночі корови і коні крадуть. Я ще маю кобилу й корову, але не знаю, як їх спасти. В сніни забираю на ніч, але певно нічого не допоможе, тому що злодійня ломить вікна і двері та вскакує до хати. Я по цілих днях не сплю, тільки сиджу в хаті і завжди в поготівлі, як на пості (...). Я вже два рази відігнав злодіїв від корови; пса і kota у нас ніде не побачиш, вже люди поїли (...). Навіть курки не можна вдержати, маю ще 3 курки, одну вже з рук видерли; мав 4 качки, але вчора в день украли і не маю вже ніодної. Тепер у нас люди дуже мруть з голоду (...). По 10–20 осіб вмирає денно в селі. Я певний, що того не переживу. Не раз згадую, що краще було на війні умерти враз зі своїми товаришами, як тепер з голоду. Дітей з хати не можна пускати, бо можуть порізати, батьки вже своїх дітей ріжуть і їдять (...).”

У листі, опублікованому 11 червня 1933 р. в цій же газеті, ішлося: “(...) Описати, що твориться у нас, неможливо (...). Пухлі з голоду масами валяються по місті; двері не запряються, ходять, просять куска хліба, особливо селяни. Учора в нашому дворі помер опухлий з голоду. Через кілька хвилин вже був роздітий (...). Ось картина життя в державі працюючих робітників і селян”.

Нерідко голодуючі хлібороби в листах просять допомогти чим-небудь – вислати гроші або харчі. “Новий час” від 18 травня 1933 р. містить лист із УСРР, на-

писаний 28 лютого 1933 р. до рідні в Галичині: “(...) Ніколи не посмілівбися попросити тимчасової милості. А тепер радби був, щоб весни та літа діждати. Пришліть хоч два доляри у листі, бо тут за чужоземну валюту можна б по дешевій ціні купити в державній крамниці хоч муки на той час. Діти мало не щодня просять, благають мене, щоб я хоч Вам, наші дорогі, написав, щоб прислали хоч трохи грошей, бо й вони бачуть, що ще більше горе їх чекає. Ви не можете собі уявити таких картин, які тут щодня побачите. Коли б чума косила, то вона б скоро поклала покоси, а то мучить, а потім пропадаєм гірш собаки. Всяке переживав – і не доїв і не досипляв, і на війні, і в неволі побував, а такого безпорядного ще не бачив і не знав. Я й сам дивуюся, як ми живемо. Ще якомсь тягнемо, але чекає нас ще страшніше (лихо). Коли будете дуже відтягати з листом, та хто знає, хто діжде, а хто ні. Щоб ще надійніше було, то пошліть одного листа з тим, що ми дуже благаємо, себто долярами, а як дамо Вам відповідь, що одержали від Вас, пишіть другого листа (...). Ви попитайте там на поchtі, чи приймуть посилку на Україну, та пришліть хоч сухарів, хоч і вівсяних, хоч які-небудь”.

“Діло” листи голодуючих селян опублікувало в номерах від 26 січня 1933 р. (матеріал “Радянські гаразди”), 27 лютого 1933 р. (“Лист з Великої України”), 30 квітня 1933 р. (“Більшовицький рай” – з нью-йоркського часопису “Новое русское слово” – без вказання номеру), 5 травня 1933 р. (“Країна нужди і голодівки”), 18 червня 1933 р. (“Нужда і голод на Україні”), 22 червня 1933 р. (“З країни нужди і голоду”), 30 червня 1933 р. (“Лист з Києва”), 6 серпня 1933 р. (“Страхіття на Радянській Україні”), 16 вересня 1933 р. (“Голод на Україні”), 16 вересня 1933 р. (“Лист з Рад. України” – з часопису “Новое русское слово” – без вказання номеру), 18 вересня 1933 р. (“Листи з Радянської України”), 16 жовтня 1933 р. (“Лихоліття України”).

“Новий час” і “Діло” черпали інформацію про голод також з інших часописів, здебільшого закордонних. “Діло” від 5 квітня 1933 р. й “Новий час” від 14 квітня 1933 р. цитували колишнього секретаря прем’єр-міністра Великобританії Д.Ллойд-Джорджа – Гарета Джонса, якому вдалося в березні 1933 р., без згоди більшовиків, побувати в кількох селах Харківської області. “Люди умирають з голоду, – писав він, – в дослівним значінні цього слова. (...) Села пустіють. В одному селі Полтавщини з 300 мешканців осталося лише 100, інші втікли зі села або померли”.

16 серпня 1933 р. “Новий час” інформував, що найбільший католицький щоденник Голландії “Де Маасбодє” (“De Maasbode”) умістив велику статтю про голод в УСРР. Двома днями пізніше, у статті “Трупи на вулицях Києва – щоденним явищем”, ця ж газета на основі кореспонденції Е.Ерго – журналіста “Варшавського кур’єра” (“Kurier Warszawski”) представила жахливу ситуацію в місті, де виснажені від голоду люди вмирали просто на вулицях (“Діло” зробило це 23 вересня 1933 р.). Восени 1933 р. “Новий час” та “Діло” представляли висвітлення голоду у французькій³, швейцарській⁴, англійській⁵, польській⁶, австрійській⁷, німецькій та бельгійській⁸ пресі⁹. Зокрема в номерах від 30 вересня та 25 й 26 листопада 1933 р. “Новий час” повідомляв, що протягом чотирьох місяців статті про ситуацію в радянській Україні з’явилися в 50 номерах 17 бельгійських та люксембурзьких газет, а від 27 жовтня по 5 листопада 1933 р. в щоденній бельгійській пресі було 58 заміток і коротких або великих статей про ситуацію в УСРР.

“Діло” опублікувало також кілька статей про голод і протестаційні акції проти “виголоджування” України, авторами яких були М.Данько¹⁰, С.Баран¹¹ (посол) та Е.Аменде¹² (генеральний секретар Конгресу національностей). 6 жовтня 1933 р. ця ж газета оприлюднила промову голови Української парламентської репрезентації (УПР) та УНДО, посла Дмитра Левицького, яку він 3 жовтня виголосив у сеймі, порушивши питання голоду на Великій Україні. Д.Левиць-

кий сказав, що голод викликано, “аби згнобити визвольний рух селян”, що голод не є “наслідком якоїсь небувалої стихійної катастрофи, а свідомої своєї мети більшовицької політики”¹³. 12 жовтня 1933 р. “Діло” опублікувало розмову з послом З.Пеленським, в якій він обговорив ситуацію в УСРР та інтерес світової спільноти до проблеми голоду в “країні робітників та селян”¹⁴.

“Новий час” у номерах від 22 й 23 липня 1933 р. опублікував розмову з “паном М.”, який працював деякий час викладачем вищої школи в УСРР, а в середині 1933 р. повернувся в Галичину. На питання: “Чи справді в Україні великий голод?”, він відповів: “Голод–голод–голод. Голод на Великій Україні жахливий. Селяни вимирають, як мухи (...). Кожного дня їздять по місті підвода та збирає трупи, яких в малому містечку завжди знайдеться 3–4”. Запитаний про людоїдство – констатував: “Мушу з жахом ствердити, що воно є на Україні. В червні відбувся в Донбасі процес проти чоловіка і жінки, яких обвинувачували в упродовженні та зарізання 17-ти дітей (...). Ви хвилюєтеся цим оповіданням – питаю – я вас розумію. А там бачите, люди, і то добрі люди, якими є українці – вже до того привикли”.

Ця ж сама газета 12 липня 1933 р. вмістила редакційну статтю, в якій її автор із сумом писав, що з приводу трагедії українського народу “культурний світ” мовчить. Та не тільки мовчить, але й підписує пакти з більшовиками. “Такий той культурний світ, – ішлося, – і апелювати до нього, надіятися від нього хоча б тільки платонічного співчуття – даремно. Бо той світ має серце тільки для сильніших і тільки їх боронить. Український нарід, закований нині в політичну неволю, приведений Москвою над пропасть поголовної голодової смерті – їм не імпоує. І не до того світа треба нині апелювати, бо шкода на це паперу (...)”.

Крім преси УНДО й групи Д.Палііва, про голод інформували часописи інших партій та організацій. “Нове село” – орган (від 2 лютого 1933 р.) Української селянської партії (УСП)¹⁵ – повідомляло своїх читачів про ситуацію в УСРР, переважно на основі звісток із неукраїнських газет¹⁶. Так, 17 жовтня 1933 р. видання передрукувало статтю з французького “Ле Матен” (“Le Matin”) про подорож американки українського походження Марти Стебало з чоловіком до рідні в Україні. Спочатку М.Стебало приїхала в село на Київщині, де народився її чоловік. “Як ми здивувалися, – пише, – коли там, де стояли колись усміхнені, чупурні села, тепер були тільки руїни без одної квітки, тини порозривані, дерева без листя, страшна тиша – ні собак, ні обійстя, скрізь віє смертю. Коли ми висіли з поїзду в ріднім селі, серце нам стискалося. Люди вийшли проти нас. Нам видавалися вони якісь величезні. Що ж – гадаю собі – обдурили нас, люди тут дуже товсті, отже дуже добре відгодовані. Та коли надійшли до нас ближче, ми побачили, що ті їх черева – напухлі. Крім цього вони були вкриті ранами, з яких ішов страшний запах гнилі і були об’язані лахміттям. Швидко розійшлася чутка, що приїхали американці (...). Я довідалася, що люди з голоду щоб наповнити чимсь шлунок їдять листя з дерев, збирають кору, з трачіння і дикого зілля пробують робити якусь саламаху (...)”. Пізніше М.Стебало з чоловіком поїхала до села Писарівка на Поділлі, де жили її мати й брати. Та коли приїхали, довідалися, що вони померли протягом останнього місяця, а в Писарівці з населенням у 800 осіб від голоду померло 150 людей¹⁷.

Відомості про голод були також у пресі, яка симпатизувала Організації українських націоналістів (ОУН). “Наш клич” 30 квітня 1933 р. інформував про масові втечі українських голодних хліборобів через Дністер до Румунії; 6 серпня 1933 р., змальовуючи ситуацію в УСРР, газета констатувала, що над Дніпром “брат брата доїдає з голоду”. 10 вересня 1933 р. цей же часопис писав про виступ на зібранні соціалістичного клубу в Празі чеських робітників Кунца та Байковського, які працювали в УСРР і в червні 1933 р. повернулися до Чехословаччини. Вони казали: “(...) У Києві голодні селяни мруть цілими де-

сятками просто на вулиці. З голодних селянських дітей формуються нечисленні кадри безпритульних (...)”.

Про голод інформували католицькі часописи “Мета” та “Нова зоря”. “Мета” 5 червня 1932 р. в статті “На границі людського пекла” представила пануючу в українському селі трагічну ситуацію, через яку селяни втікали за кордон. 2 липня 1933 р. газета оприлюднила листа, надісланого з радянської України; а 13 серпня 1933 р. вмістила передрук розмови з професором Остапом Мендою, який повернувся із СРСР¹⁸, з яворівського “Українського слова”. О.Менда між іншим сказав: “(...) Дуже часто трапляються випадки крадежі дітей і людоїдства. Божевільні з голоду родичі їдять своїх дітей. Здається у людях згаснули всіякі людські почування і люди стали дикими звірами (...)”.

“Нова зоря” 25 травня 1933 р. в статті “Нищать українську націю. Боронімося!” описала трагічну ситуацію селян за Збручем, які, не в змозі витерпіти більшовицькі переслідування, намагаються втекти до Польщі (“Східна сторона Збруча виглядає на справжню воєнну лінію, за котрою фізично винищують наш нарід, до самого кореня. Хто тікає на цей бік, той паде трупом на границі (...)”). Оскільки з кожним днем збільшувалася кількість утікачів, газета закликала розпочати акцію допомоги Наддніпрянській Україні й утворити спеціальний рятунковий комітет із представників найповажніших установ. У цьому ж номері була вміщена стаття “Страшні події на Україні. Слово про обов’язок всіх українців”, в якій йшлося: “На Великій Україні діються страшні річі. Український нарід над Дніпром в’ється з болю від мук, які завдає йому більшовицька Москва (...). В останніх часах більшовики зробили дальший крок у напрямі нищення українського народу на Великій Україні. Вони стали нищити український нарід вже не тільки як націю, але просто як людські істоти! Отже передовсім більшовики відібрали українським селянам всю землю. З тої землі потворили т.зв. колгоспи (...) і до тих колгоспів прикріпили селян (...). Як же ж живуть українські селяни на Великій Україні в більшовицьких колгоспах? Відповідь на це питання дають нам вісті, які в останніх часах приходять до нас з-за Збруча. Ці вісті – страшні! Українські селяни (...) гинуть з голоду в буквальному цих слів значінню. Перед голодовою смертю пробують вони рятуватися втечею за кордон, до Польщі, до Румунії. Але ця втеча получена з небезпекою втрати життя. Бо більшовики обсадили границю густим кордоном московських військ, які до кожного втікача стріляють і багатьох убивають. Не хочуть позбутися робочого тягла. Тому стріляють до них і гонять за ними з собаками, зовсім так само, як колись гонили в Америці за муринами-невольниками (...)”.

У статті висловлювався жаль, що представники українського народу в парламентах Польщі, Чехословаччини, Румунії й Канади не протестують проти варварського нищення більшовиками українців, а українська спільнота за кордоном не переймається долею голодуючих. Підкреслювалося, що українська еміграція в Європі й Америці має величезний національний обов’язок повідомляти про мартирологію України всі народи, серед котрих живе – усно й через пресу.

“Нова зоря” на своїх шпальтах публікувала розповіді очевидців голоду. Один із них сказав, що в Києві був свідком, як голодні люди билися між собою за доступ до помийної ями, в якій були рештки викинутого з якоїсь більшовицької кухні¹⁹.

Газета навела також деякі “голодні” листи з Великої України. В одному з них жінка-лікар писала: “Наше положення таке, що наразі я ще не стала людоїдкою, та напевно буду нею, заки той лист дійде до вас (...)”²⁰. В іншому йшлося: “Що тут діється, відомо одному Богу на небі, бо ми відрізані від цілого світа. Матері вбивають своїх дітей і їдять їх м’ясо (...). Люди щасливі, коли помре кінь або корова, бо тоді можуть поїсти. Злодійство зростає неймовірно (...). Народ вимирає. Люди виходять в поле на роботу й там часто умирають. Положен-

ня розпучливе (...). На вулицях щоденно валяються трупи померлих із голоду. Не можна жити”²¹. У листі, опублікованому 15 жовтня 1933 р., ішлося, що батьки відвозять дітей до Києва й там залишають, маючи надію, що хтось візьме їх під опіку, а самі йдуть шукати хліба. Про голод у “совітському пеклі” інформували й інші львівські часописи²².

Львівська преса різних політичних напрямків активно включилася в допомогу та протестаційні акції проти голодомору в Україні. 1 липня 1933 р. “Діло” оприлюднило резолюцію Центрального комітету УНДО від 24 червня 1933 р., в якій засуджувалася політика більшовицького режиму щодо України²³.

“Новий час” та “Діло” 8 липня 1933 р. опублікували відозву до культурного світу Союзу українських журналістів і письменників на чужині (Прага, червень 1933 р.): “Цивілізований світ, кожна чесна людина з розвиненим моральним почуттям, не може обминути мовчки й байдуже того факту, що 30-мільйонний культурний європейський народ на родючій землі, на березі Чорного моря, вмирає з голоду не зі своєї вини, а виключно з вини жорстокого російського насильника-окупанта (...). Протестуємо перед цілим світом проти свідомого, систематичного винищування українського народу російською, більшовицькою окупаційною владою”.

Усенародна протестаційна акція проти “червоного терору” в Україні розпочалася після оголошення 24 липня 1933 р. греко-католицьким єпископатом у Польщі відозви “Україна в передсмертних судорогах. Український греко-католицький єпископат галицької церковної провінції в справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”²⁴, яка була опублікована більшістю українських газет у Польщі: 27 липня 1933 р. – “Ділом”; 28 липня – “Новим часом”; 29 липня – “Метою” й “Новою зорею”; 30 липня – “Неділею”. До протесту греко-католицького єпископату в Польщі приєдналися також українські греко-католицькі церкви в Канаді та США, про що інформували “Нова зоря”²⁵ й “Діло”²⁶.

У серпні 1933 р. львівська преса оголосила про створення 25 липня 1933 р. Громадського комітету рятунку України у Львові (ГКРУ) на чолі з Дмитром Левицьким і оприлюднила заклик ГКРУ до українського народу у світі приєднатися до спільної допомогової та протестаційної акції проти “червоного терору” на Україні. Уперше ця відозва була опублікована в “Ділі” 14 серпня 1933 р., а пізніше, 20 серпня 1933 р., у “Неділі” та “Меті”²⁷. 8 вересня 1933 р. ГКРУ звернувся із закликом до громадськості “культурних народів світу” протестувати проти “грабіжі, поневолення й фізичного винищення українського народу більшовицькою Москвою”, про що 14 вересня 1933 р. повідомляло “Діло”, 17 вересня – “Мета”, а 24 вересня – “Неділя”.

Після оголошення відозви від 25 липня 1933 р. українські газети закликали до масової участі в протестаційних акціях проти голодомору за Збручем. Так, “Новий час” 30, 31 липня та 3 й 4 серпня на перших шпальтах великими літерами опублікував заклик до українського громадянства протестувати проти “планового виголодження України червоною Москвою”²⁸. “Нове село” 30 липня опублікувало відозву Великої селянської ради Української селянської партії (УСП) “До братів селян галицької, волинської, поліської і холмської землі. Український хліб для українських голодних селян і робітників”, в якій звернулося до всіх українських хліборобів у Польщі організувати по селах віча, під час яких протестувати проти “грабежу хліба з України й винищування українського села голодом”.

Протестаційна акція охопила чотири воеводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське й Волинське. 1–20 серпня 1933 р. віча та збори відбулися в 68 місцевостях (Львівське воеводство – 31, Станіславське – 24, Тернопільське – 8, Волинське – 5, найбільше в повітах: Коломийському, Стрийському, Львівському й Дрогобицькому). Багато віч мали характер партійних зборів УНДО, УСРП чи УСП²⁹.

“Мета” й “Неділя” 22 жовтня 1933 р. опублікували комунікат львівського ГКРУ від 12 жовтня 1933 р., в якому підкреслювалося, що протест має бути всенаціональним і відбудеться 29 жовтня 1933 р.³⁰ “Нове село” 29 жовтня 1933 р. поінформувало своїх читачів, що УСРР підтримує акцію ГКРУ (“Хоч день жалоби влаштовує лише одна партія, українські селяни повинні взяти в нім масову участь, щоб день жалоби пройшов з якнайбільшою повагою”).

Однак не всі українські угруповання підтримали акцію ГКРУ, пов’язаного з УНДО. Зокрема, її критикувала ОУН, погляди якої знайшли відображення в статті “День боротьби з більшовизмом”, опублікованій у газеті “Наш клич” 17 вересня 1933 р. (“(...) Нема чого нам уряджувати якісь дні жалоби (...). Ми встановлюємо день боротьби з Москвою і її агентами скрізь там, де є націоналісти і носії більшовицької зарази. Нехай ніхто не думає, що наш день боротьби буде тривати 24 години. Цей день триватиме доки тут не зломиться голови останньому більшовикові-радянфілові, а там, на Східній Україні, доки не впадуть стіни тюрми народів московської імперії”).

Напередодні дня національної жалоби й протесту львівські газети “Нова зоря” (26 жовтня 1933 р.), “Діло” (28 жовтня 1933 р.), “Мета” (29 жовтня 1933 р.) опублікували пастирський лист греко-католицького єпископату від 17 жовтня “В справі допомоги Великій Україні”, який закликав усіх вірних до молитви, жалоби, покути, посту й сповіді для “випрошення з неба Божого Милосердя для терплячих й конаючих з голоду”.

“Нове село” 29 жовтня 1933 р. повідомило, що до дня жалоби долучилася також Православна автокефальна церква в Польщі. 12 жовтня канцелярія її синоду поінформувала ГКРУ, що митрополит не бачить перешкод, аби в парафіях ПАЦ відбулися богослужіння за голодуючих.

Однак українцям у Польщі не вдалося zorganizувати прилюдних сходин і маніфестацій. 24 жовтня 1933 р. Львівський воеводський відділ безпеки повідомив ГКРУ, що польська влада не дає дозволу на їх організацію через атенат проти радянського консульства у Львові³¹. Замість прилюдних віч 29 жовтня 1933 р. було проведено панахиди, довірочні наради й сходини в установах, але тільки для членів даних установ³². Під час зібрань українська громадськість збирала грошові пожертви для голодуючих. “Діло” напередодні дня жалоби інформувало, що 17 українських депутатів і сенаторів польського парламенту переказали для голодуючих по 100 злотих³³.

Українська громадська думка інформувала про протести проти більшовицької політики в Україні, організовані різними українськими партіями та організаціями, які, крім Польщі, відбулися в багатьох країнах проживання українців. Так, “Діло” 8 листопада 1933 р. писало про протести в Чехословаччині; 16 листопада – у Румунії; 15 й 29 листопада – у Болгарії; 27 листопада – у Маньджурії; 10 грудня – в Югославії; “Діло” 14, 26, 28 листопада й 10 грудня 1933 р., а також “Новий час” від 13 й 23 грудня писали про протести в США (Філадельфія, Детройт, Бостон, Нью-Йорк). “Новий час” від 16 листопада, “Мета” від 8 жовтня та “Діло” від 8 жовтня 1933 р. подавали інформацію про протести в Німеччині. Про протести в Бельгії інформували “Діло” від 26 листопада та “Новий час” від 12 й 13 листопада 1933 р.

Велике зацікавлення української преси викликала поїздка французького політика Едуарда Ерріо (тричі обіймав посаду прем’єр-міністра Франції) до СРСР. 26–29 серпня 1933 р. він побував в Україні (відвідав Одесу, Київ, Харків, Дніпробуд), а після повернення із СРСР заявив, що не бачив жодних ознак голоду³⁴.

Українська громадськість не забарилася з реакцією. Громадський комітет рятунку України в Празі навіть одногосно ухвалив рішення притягти французького політика до суду честі за наклеп, однак інші українські організації не підтримали цієї ініціативи³⁵. Голова УПР та УНДО Д.Левицький пропонував

відповіді Е.Ерріо в офіційному листі, опублікованому в “Ділі”. Такий лист був опрацьований головою празького ГКРУ професором О.Бочковським і опублікований у пресовому органі УНДО – “Ділі” 9 вересня 1933 р.: “(...) Ви фатально помиляєтеся, – писав О.Бочковський, – в оптимістичній оцінці совітського суспільного будівництва. (...) Особливо тепер, коли прилюдно захоплюєтеся досягненнями більшовизму в країні, що саме конає в агонії, до тла виснажена більшовицькими експериментами (...)”³⁶.

“Новий час” 2 вересня 1933 р. вмістив передрук із паризького “Возродження” (“Возрождение”), яке подало звістку з німецьких дипломатичних кіл про підготовку більшовиків до візиту Е.Ерріо. Перед приїздом французького гостя відбулася нарада московського політбюро, на якій було вироблено програму поїздки Е.Ерріо, особлива увага зверталася на те, щоби не допустити несанкціонованих зустрічей. На кожній фабриці, яку мав відвідати французький гість, було обрано довірених комуністів, що цілими днями вчилися виголошувати привітальні промови й “правильно” відповідати на можливі запитання. На час візиту французького політика з фабрик усувалися всі непевні робітники, а решта одержали нове робітниче вбрання. Крім того, уживалися заходи, щоби дорогою, якою мав їхати поважний гість, не було голодних і бездомних. Охорону Е.Ерріо забезпечувала група чекістів, очолювана Чорбою. На пошті існував спеціальний “чорний кабінет”, де цензурувалася кореспонденція до Е.Ерріо, адже була інформація, що багато громадян СРСР написали листи до нього за посередництва французького посольства.

Американський журналіст Гаррі Ленґ був свідком приготування Києва до візиту французького політика. Його враження описали газети “Діло” (17 листопада 1933 р.) й “Нове село” (28 листопада 1933 р.): “День перед приїздом делегації все населення змобілізували в 2 годині ночі, щоби чистило вулиці, прибирало доми і заводило порядок на головних вулицях. 10 000 рук намагались у судорожному поспіху надати європейський вигляд занедбаному і неохайному місту. Всі крамниці, що розділяли харчі, і кооперативи були зачинені. Чергу перед ними заборонили. Беззахисні жebraки і собаки (sic!) щезли з лиця землі. На рогах вулиці видно було чепурно одягнених міліціонерів на гарних конях, що мали гриви, перенизані стрічками – образ, якого Київ ще не бачив. Гості приїхали, були явно невдоволені всім, що побачили, вписали свої прізвища до міської книги і від’їхали. Вечером того самого дня розібрали всю цю декорацію, міліція щезла, харчеві пункти знову відчинили свої ворота, і перед ними потяглись черги з понурами і безнадійними совітськими громадянами. Я сидів випадково в товаристві більшовицьких совітських урядовців, директорів і членів партії, саме тоді, коли часописи принесли вістки про розмову Ерріо, в якій говорив, що в Росії він не бачив ніякого голоду. Варто було бачити лиця присутніх і гіркий, інколи злобний сміх, що супроводив читачів цієї розмови”.

“Мета” від 3 грудня 1933 р. вмістила передрук статті В.Прокоповича, надрукованої 12 листопада 1933 р. в паризькому “Тризубі”, в якій автор піддав гострій критиці “захвати Ерріо” побаченим у СРСР: “Не може бути мови про мимовільну помилку Ерріо. Високі інтелектуальні прикмети французького політика виключають можливість, аби він дався ошукувати більшовикам. Найглухші є ті, що не хочуть слухати, а найсліпійші ті, що не хочуть бачити. Ерріо напевно не хоче бачити ані чути, що діється на Україні. Робить це свідомо, з політичних мотивів. Але політика не повинна заслонювати очевидної правди (...). Ганьбою сучасності є факт, що серед людей високої цивілізації є ще одиниці, які охоче мостять шлях пекельної музики більшовизму і неначе весело приграють до танцю смерті”.

Критика з боку української преси не вплинула на Е.Ерріо, який і надалі прилюдно заперечував наявність голоду в “більшовицькому раю”. У паризькому часопису “Ль’Інформасьйон” (“L’Information”) він опублікував серію статей

“Російські студії”. У першій статті, цитованій “Ділом” 21 листопада 1933 р., ішлося: “З Берліна йде вся кампанія про буцімто голод на Україні, добре zorganizована на те, щоби зворушити шляхитні серця, кампанія жахлива, що хоче викликати вражіння жаху старими фотографіями з попереднього голоду, який ми самі бачили під час нашої останньої подорожі у 1922 р. Мета цієї кампанії? Легко її відкрити коли завдамо собі труда і візьмемо в руки журнал “Volk und Reich”, видаваний німецьким урядом і спеціально присвячений справам Східної Європи. В одному зі своїх останніх чисел є стаття про те, як створити українську державу, яку підтримували би Німеччина та Англія (...). Колись чули (і чуємо досі), що Німеччина вигадала Україну. Тепер вона вигадує голод; ті тисячі листів, що приходять з різних кінців СРСР про голодних, з проханням допомоги чим-небудь, усе це zorganizоване на терені совітської влади – німцями! Словом, як каже російська проповідка: німець і мавпу видумав (...)”.

Таким чином, українська преса Львова приділяла багато місця ситуації за Збручем, активно включилася в допомогіві та протестаційні акції проти голодомору в УСРР, інформувала про голод не тільки українців у Польщі й світі, але й намагалася звернути увагу світової спільноти на страшні події в “більшовицькому раю”. Проте це не могло суттєво допомогти голодуючим. У СРСР офіційно голоду “не було”, тож про прийняття гуманітарної допомоги від Заходу навіть не йшлося.

¹ Див.: *Kuźnierz R.* Propaganda radziecka w okresie Wielkiego Głodu na Ukrainie (1932–1933) // *Dzieje Najnowsze*. – 2004. – №4. – S.29–46; *Idem.* Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933). – Toruń, 2005. – S.174–189.

² Див.: *Кушнєж Р.* Участь української громадськості Польщі в допомогівих та протестаційних акціях проти голодомору в Україні // *Український історичний журнал*. – 2005. – №2. – С.131–141.

³ Французька преса про страхіття голоду на Україні // *Новий час*. – 1933. – 4 вересня (на основі *Le Matin*. – 1933. – 30, 31. VIII); Страшне лихоліття населення на Україні // *Діло*. – 1933. – 6 вересня (на основі *Le Matin*. – 1933. – 30, 31. VIII).

⁴ Трагедія України // *Новий час*. – 1933. – 15, 16 вересня (на основі *Neue Zürcher Zeitung*. – 1933. – 1. IX).

⁵ Англійська преса про голод на Україні // *Новий час*. – 1933. – 17 вересня (на основі *Daily Telegraph*. – 1933. – 9. IX; *Christian Herald*. – 1933. – 7. IX; *English Churchman*. – 1933. – 7. IX; *Yorkshire Observer*. – 1933. – 14. IX); Довкола голоду на Україні // *Новий час*. – 1933. – 19 жовтня (на основі *Daily Express*. – 1933. – 2. X; *Catholic Herald*. – 1933. – 7. X; *Catholic Times*. – 1933. – 6. X); Англієць про ситуацію на Східній Україні // *Новий час*. – 1933. – 26 жовтня (на основі *Manchester Guardian*. – 1933. – 17, 18, 19, 20, 21. X); Англійська преса про голод на Україні // *Діло*. – 1933. – 17 вересня (на основі *Daily Telegraph*. – 1933. – 9. IX; *Christian Herald*. – 1933. – 7. IX; *Yorkshire Observer*. – 1933. – 14. IX; *English Churchman*. – 1933. – 7. IX).

⁶ Статистика голодової смерті // *Діло*. – 1933. – 23 серпня (на основі *Польсько-українського бюлетеня (Biuletyn Polsko-Ukraiński)*. – 1933. – №16); Проломання польської мовчанки про голод в УСРР // *Діло*. – 1933. – 26 жовтня.

⁷ *Діло*. – 1933. – 2 серпня; Жнива смерті // *Новий час*. – 1933. – 26 липня.

⁸ Бельгійська преса про події на Великій Україні // *Новий час*. – 1933. – 30 вересня (на основі *La Libre Belgique*. – 1933. – 1. IX; *La Province*. – 1933. – без вказання номеру; *La Flandre Libérale*. – 1933. – без вказання номеру); Бельгійська преса про голод на Україні // *Новий час*. – 1933. – 25, 26 листопада (на основі *Avenir du Luxembourg*. 1933. – 31. X; *Echo de la Bauvaе*. – 1933. – 2. XI; *Le Pays Wallon*. – 1933. – 31. X; *La Libre Belgique*. – 1933. – 2. XI) та ін. Відгуки голоду на Радянській Україні в німецькій і бельгійській пресі // *Діло*. – 1933. – 25 вересня (на основі часописів *Germania*, *8 Uhr Abendblatt*, *Stuttgarter Neues Tageblatt*; *La Flandre Libérale* та ін. – без вказання номерів); Експеримент доведений до абсурду // *Діло*. – 1933. – 8 жовтня (на основі *La Flandre Libérale*. – 1933. – 2. IX).

⁹ Див. також: Відгуки голоду на Радянській Україні в європейській пресі // *Діло*. – 1933. – 30 вересня (на основі *Manchester Guardian*. – 1933. – 13. IX; *Catholic Herald*. – 1933. – 9. IX; *La Province*. – 1933. – 19. IX; *Der Tag*. – 1933. – 24. IX).

¹⁰ Данько М. Диктатура голоду // Діло. – 1933. – 29 червня; Європейська акція проти голоду на Україні // Там само. – 3 вересня; Протиголодова акція на міжнароднім терені // Там само. – 20 жовтня.

¹¹ Баран С. З нашої трагедії за Збручем // Діло. – 1933. – 21 травня.

¹² Аменде Е. Голод на Україні // Діло. – 1933. – 28 липня; Голод на Україні // Діло. – 1934 – 6 січня.

¹³ Положення українського народу в Польщі. Промова голови Української парламентської репрезентації посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сейму 3.XI.1933 р. при першому читанні бюджетового прелімінара на 1934/1935 // Діло. – 1933. – 6 жовтня.

¹⁴ Голод на Україні й опінія світа (З розмови з послом З.Пеленським) // Діло. – 1933. – 12 жовтня.

¹⁵ До цієї дати “Нове село” було незалежним селянським тижневиком (Р.К.).

¹⁶ Див.: Москва хоче голодом знищити Україну. Мільони людей вмирає. Людоїдство // Нове село. – 1933. – 2 липня (на основі New York American. – 1933. – 4. VII; Daily News – без вказання номеру); В цілім Рад. Союзі люди вмирають з голоду // Там само (на основі Times – без вказання номеру); 10 мільонів людей вмерло з голоду на Україні і Кавказі // Там само. – 23 липня (на основі Daily Telegraph – без вказання номеру); Трупи на вулицях Києва – щоденним явищем // Там само. – 28 серпня (на основі газети Kurier Warszawski. – 1933. – 15. VIII); Що діється на Великій Україні. Швейцарський часопис про Україну // Там само. – 24 вересня (на основі Le Journal de Genève. – 1933. – 24. IX); Англійські часописи про голод на Україні // Там само. – 1 жовтня (на основі Daily Telegraph. – 1933. – 9.IX; Christian Herald. – 1933. – 7. IX; Yorkshire Observer. – 1933. – 14. IX); Що діється на Україні // Там само. – 5 листопада (на основі Manchester Guardian. – 1933. – 17-21. X).

¹⁷ На статтю з “Ле Матен” посилалися також “Діло” й “Новий час” (див. прим. 3).

¹⁸ Ідеться, напевно, про ту саму особу, розмову з якою оприлюднив “Новий час” у номерах від 22 й 23 липня 1933 р. (у “Новому часі” замість прізвища подано тільки ініціал – М.).

¹⁹ Великий голод на Україні // Нова зоря. – 1933. – 1 червня.

²⁰ Страшний голод в ССРСР // Нова зоря. – 1933. – 25 червня (на основі лондонської Times – без вказання номеру).

²¹ Людоїдство на Україні // Нова зоря. – 1933. – 25 серпня (на основі паризького Возрождения – №2999).

²² Див., наприклад: Неділя. – 1933. – 27 серпня; 17 вересня.

²³ У резолюції йшлося: “(...) В сільськогосподарській ділянці [більшовики] довели колективізацією до занархізування хліборобства та повели неперемірливу в засобах і наскрізь грабункову політику, яка спричинює в тій найбагатшій і найплодовитшій країні Східної Європи постійний голод і невидану в світі нужду в українському селі. Така господарська політика комуністів довела до того, що маси українського населення вмирають з голоду. Центральний комітет Українського народно-демократичного об’єднання якнайгостріше осуджує цю грабницьку, обраховану на фізичне і моральне винищення українського народу політику комуністів на Україні (...)” (Положення на Радянській Україні. Резолюція Центрального комітету УНДО з 24 червня 1933 р. // Діло. – 1933. – 1 липня).

²⁴ У відозві, підписаній митрополитом А.Шептицьким та єпископами, йшлося: “Україна в передсмертних судорогах! Населення вмирає голодовою смертю. Побудована на несправедливості, обмані, безбожності, деправації людоїдна система (...) довела багатий край до голодової руїни (...). Нині бачимо поступання більшовиків: положення з кожним днем стає страшнішим. На вид таких злочинів німіє людська природа, кров стинається в жилах. Безсилні подати яку-небудь матеріальну допомогу конаючим братам, взиваємо всіх наших віруючих, щоби молитвами, постами, усенародною жалобою, жертвами і всіма можливими добрими ділами християнського життя випрошували з неба помочі, коли на землі нема ніякої надії на людську поміч. А перед цілим світом знову протестуємо проти переслідування малих, убогих, слабих і невинних, а гнобителів обвинувачуємо перед судом Усевишнього (...). Усіх християн цілого світу, всіх віруючих у Бога, а особливо всіх робітників і селян, передовсім всіх наших земляків просимо прилучатися до цього голосу протесту та болю і розповсюдити його в якнайдалшій країні світу. Усі радіостанції просимо рознести наш голос цілому світові: може дійде він і до убогих хатин кона-

ючих з голоду селян. Нехай перед страшною смертю, серед лютих страждань голоду, буде для них хоч малою потіхою згадка, що їх брати знали про їх страшну долю, над ними боліли, терпіли та за них молилися (...)

²⁵ 30 листопада 1933 р. ця газета писала, що 13 вересня 1933 р. єпископ українців-католиків Канади Василій Ладика звернувся до всіх віруючих із закликом, “щоби благаннями й жертвами випрошували в Бога браттям на Великій Україні, погибаючим у більшовицькій царстві сатани, скорий рятунок, полегшу та відвернення страшно-го горя”. Єпископ доручив усім священникам дієцезії “уладити в намірі терплячих братів” окремі богослужіння з відповідними проповідями й участю віруючих.

²⁶ 18 грудня 1933 р. ця газета інформувала, що апостольський екзарх для українців у США архієпископ Богачевський наказав відправити 24 грудня 1933 р. в усіх американських греко-католицьких церквах богослужіння за голодуючих, а також провести допомогіві акції.

²⁷ Під відозвою підписались від УПР Д.Левицький та Д.Великанович, а також представники 34 українських організацій і інституцій. У документі йшлося: “Бийте у великий дзвін на тривогу. Український Народе! Велика Україна (...) корчиться нині в голодових муках і болях, і терпить невиносимий національний гніт. Російські комуніст-більшовики, що вогнем і мечем знищили Українську Державу над Дніпром, що багнетами насадили свою диктатуру на нашій землі, розпинають тепер український народ. Вони нищать найкращих його синів розстрілами, мучать тюрмами й засланнями і масово виголоджують усе населення на Україні. Це не поголоски й не плітки, це найчистіша правда! Про цю страшну правду говорить нині голосно світ, про цю болячу правду кажуть наші тамошні брати у численних листах до свояків і знайомих, про цю жахливу правду оповідають і численні втікачі з більшовицької неволі. Зате цю трагічну правду закривають комуністи. З усіх листів наших нещасних братів і з усіх оповідань утікачів чуємо розпачливий крик: “Рятуйте, бо гинемо від насильництва й голоду!” Український Народе! Де б ти не жив поза межами Великої України, чи в Галичині, чи на Волині й Холмщині, чи в далекій Австралії, чи на Буковині й Бессарабії, чи в Китаю, чи на Закарпатті й на еміграції в Європі, чи в гарячій Африці – ніде Ти не можеш спокійно приглядатися величезному горю та мукам Твоїх поневолених і голодних братів. Ти мусиш сказати своє тверде слово гнобителям і цілому світові про їхню неволю. Ти мусиш зробити все, щоби рятувати загрожене існування 35-ти мільйонів братів – щоби рятувати тим самим себе, своє національне життя перед загладою (...). Український Народе! Урвалася міра Твого терпіння. Мовчати далі не можна! Скрізь де б’ється українське серце, треба не тільки протестувати проти всіх комуністичних насильств, але й заворушити сумлінням цілого людства, поставити на ноги весь світ, щоби він звернув увагу на Твоє положення й прийшов Тобі з допомогою”.

²⁸ 30 й 31 липня 1933 р. на перших шпальтах було написано: “З’ЄДНАЙМОСЯ ВСІ В ГОРЮ З ВЕЛИКОЮ УКРАЇНОЮ. Усі на протестаційний фронт! Смерть московським наїздникам!”, а 3 й 4 серпня 1933 р. – “Скликайте віча й наради. Протестуйте проти планового виголоджування України червоною Москвою”.

²⁹ Кушнєж Р. Участь української громадськості Польщі... – С.135.

³⁰ День жалоби і національного протесту. Комунікат Українського громадського комітету рятунку України // Мета; Неділя. – 1933. – 22 жовтня.

³¹ Актентат відбувся 21 жовтня 1933 р., коли член ОУН Микола Лемик на знак протесту проти більшовицької голодової політики в Україні застрелив секретаря консульства А.Майлова (об’єктом актентату мав бути сам консул).

³² Кушнєж Р. Участь української громадськості Польщі... – С.135.

³³ Див.: Діло. – 1933. – 27 жовтня; Новий час. – 1933. – 28 жовтня.

³⁴ Правда. – 1933. – 13 вересня.

³⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie – Mikrofilm 68694. – S.143.

³⁶ О.Бочковський також опублікував у “Ділі” від 12 й 13 грудня 1933 р. статтю “Пан Еріо – Совіти та голод на Україні”.

The issue of this article is the question of the famine of 1933 in Ukraine in ukrainian press of Lviv.